emniyetin yeniden sağlanması sonı ri dönmesi rol oynamış olmalıdır. da ise sancak nüfusundaki artış % bulmuş, 57.404'ü müslüman, 44 gayri müslim olmak üzere 101.618'e ulaşmıştı. XVIII. yüzyıla kadar idarî durumunu koruyan Harput sancağı bu yüzyılda Diyarbekir, Malatya, Halep, Urfa, Gümüşhane ve Yozgat'ı içine alan Keban Madeni Nezâreti'ne bağlandı. 1833'te Sivas, Diyarbekir ve Harput yöresi valiliğiyle Maden Nezâreti'ni uhdesine alan ıslahatla görevli Reşid Mehmed Paşa kırk tabur askerle buraya yerleşti. Daha sonra idarî merkezini Elaziz'e (Elazığ) taşıdı. Bu tarihten sonra idarî yapı sık sık değişti ve 1867 yılında Harput vilâyetinin adı Ma'mûretülazîz'e çevrildi.

1981 yılına kadar Elazığ'a bağlı bir bucak merkezi olan Harput, Millî Güvenlik Konseyi'nin 11 Aralık 1980 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 34 numaralı kararına uyan 8. Kolordu Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 3 Şubat 1981 tarihli ve 25 numaralı bildirisiyle belediye sınırları içine alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 64, s. 603-670; nr. 998; TK, *TD*, nr. 106, s. 67-209; nr. 552, s. 45-47; İbn Havkal, *Şûretü'l-arż*, s. 196, 198, 212; Ebü'l-Ferec, *Târîḫu muḫtaṣari'd-düvel* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 246, 250, 254-255, 266-267; Müstevfî, *Nüzhetü'l-ḳulûb* (Strange), s. 96; İmâdüddin Halîl, *el-ʿİmârâtü'l-Artuḳiyye fi'l-Cezîre ve'ş-Şâm*, Beyrut 1400/1980, s. 153 vd.; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 423, 430; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 313; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 216-220; Polonyalı Simeon, *Seyahatnâme* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 89; *Ma'mûretülazîz Sâlnâmesi* (1298), tür.yer.; Cuinet, II, 350-357; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1958; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul 1964; a.mlf., *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966; a.mlf., "Harput Artukoğullarına Ait Kitabeler", *TM*, VI (1939), s. 41-48; Zeki Orel, "Harput Ulu Cami Duvarındaki Vergi Kitâbesi", *VI. TTK Bildiriler* (1967), s. 140-145; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 57, 68, 73-75, 89, 148; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 68-71, 152; *Elazığ İl Yıllığı*, Elazığ 1973; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989; Muhammed Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri: XI-XIII. Yüzyıllar*, Ankara 1992, s. 21, 42, 48-54, 60-62, 64, 68, 74, 78-86, 91, 101; Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara 1990, s. 23, 24; Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Lâyiha", *Otam*, sy. 3, Ankara 1992, s. 436; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 2032; Besim Darkot, "Harput", *İA*, V/1, s. 296-299; Cl. Cahen, "Khartpert", *EI²* (İng.), IV, 1084; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, 417; Metin Tuncel, "Elazığ", *a.e.*, X, 553.

 MEHMET ALİ ÜNAL

ABDÜLLATİF HARPÛTÎ

عبد اللطيف حربوطي

bk. HARPÛTÎ, Abdüllatif

Son dönem Osmanlı din âlimi.

HARPÛTÎ, Abdüllatif

(1842-1916)

Son dönem Osmanlı din âlimi.

Harput'ta doğdu. Asıl adı Abdüllatif Lutfi'dir. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakta, ancak doğumundan yaklaşık üç asır önce Harput'un Germili köyüne yerleşen Koca Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Mustafa Ağa'nın beşinci nesilden torunu olduğu kaydedilmektedir. İlk tahsilini Harput'ta, yakın akrabası Müftü Ömer Naîmî Efendi'den ders alarak tamamladı. Ardından İstanbul'a gidip Fâtih medreselerine girdi. Buradan icâzet aldıktan sonra Adana'ya geçerek bir müddet ders okuttu ve orada evlendi. Abdüllatif Efendi bir süre sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a döndü ve hemen ardından Beyazıt Camii dersiâmlığı ile Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye üyeliğine tayin edildi. Muhtemelen aynı şeyhe bağlı olmaktan kaynaklanan dostlukları sebebiyle dönemin Ticaret ve Nâfia Nâzırı Zihni Paşa'nın uzun süre ilmî müşavirliğini yaptı. Paşanın 1891 yılında Selânik valiliğine tayin edilmesi üzerine bütün resmî görevlerinden istifa edip onunla birlikte Selânik'e gitti ve on yıl kadar orada kaldı.

Hüseyin Vassâf, Abdüllatif Harpûtî'nin ilk gençlik yıllarında Harput'taki Nakşibendiyye meşâyihinden Beyzâde Hacı Ali Efendi'ye intisap ettiğini, İstanbul'a geldikten sonra ise Şeyhülislâm Uryânîzâde Esad Efendi'ye bağlandığını, son olarak da uzun süre Dîvân-ı Hümâyun Kalemi'nde görev yapan Necib Efendi'ye intisap ettiğini belirtir (*Sefîne*, IV, 61-62, 65; krş. *DİA*, VIII, 274). Harpûtî'nin, aynı şeyhe bağlı olan Zihni Paşa ile Selânik'te bulunduğu yıllarda o bölgedeki birçok Halvetî şeyhiyle görüştüğü, bu sırada Nevrekop'taki bir Halvetî şeyhinden çok etkilendiği kaydedilmektedir (Sunguroğlu, II, 142).

Abdüllatif Harpûtî, 1901 yılında Selânik'ten İstanbul'a dönünce Dârülfünun'a ilm-i kelâm müderrisi olarak tayin edildi ve 29 Cemâziyelâhir 1319 (13 Ekim 1901) tarihinde kendisine haremeyn pâyesi tevcih edildi (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 63). Aynı yıl huzur dersleri muhataplığına seçildi (Ebül'ulâ Mardin, II-III, 274). Dârülfünun'daki hocalığı yanında Medresetü'l-vâizîn'de de kelâm dersleri okutan Harpûtî 1910'da hacca gitti, orada verdiği Arapça vaazlar âlimler tarafından takdirle karşılandı (Sunguroğlu, II, 142). Beyazıt Camii dersiâmlığı sırasında birkaç defa toplu icâzet verdi. En ünlü öğrencisinin Tokatlı Mehmed Nûri Efendi olduğu kaydedilmektedir (Albayrak, IV, 38).

İstanbul'da vefat eden Abdüllatif Harpûtî Merkezefendi Kabristanı'na defnedildi. Ondan söz eden bazı yeni araştırmalarda, büyük bir ihtimalle hicrî ve rûmî tarihlerin birbirine karıştırılmasından kaynaklanan bir yanlışlık sebebiyle, milâdî karşılığının 1914 olduğu belirtilerek ölümü için 1330 ve 1333 şeklinde iki farklı tarih verilmektedir (meselâ bk. Sunguroğlu, II, 142; *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, s. 18). Ancak Harpûtî hakkında bugüne kadar yapılan araştırmaların hiçbirinde kaynak olarak kullanılmayan *Sefînetü'l-evliyâ*'da (IV, 65) Hüseyin Vassâf'ın naklettiği mezar taşı kitâbesine göre Harpûtî 3 Ağustos 1332 (16 Ağustos 1916) tarihinde vefat etmiştir. Ayrıca 1332 yılında İstanbul'da yayımlanan *Târîh-i İlm-i Kelâm* adlı eserinin sonunda rahatsızlığından söz ederek bu çalışmasını tamamlayamadığını belirtmiş olması da Hüseyin Vassâf tarafından verilen tarihin isabetli olduğunu göstermektedir.

İshak Sunguroğlu, Harpûtî'nin tıp doktoru olan ve dönemin iktidarı tarafından Trablus'a sürgün edildiği sırada Mısır'a kaçıp Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönen, ancak doktorluk mesleğini icra etmeyerek ticaretle meşgul olan Fâik adında bir oğlunun bulunduğunu, bu zatın da vefatında babasının Merkezefendi'deki kabrinin yanına defnedildiğini kaydeder (*Harput Yollarında*, II, 142).

XIX. yüzyıl sonlarında pek çok Osmanlı âlimi tarafından dile getirilen dinî ilimlerin, özellikle kelâm ilminin metot ve muhteva bakımından yenilenmesi fikri, Batı dünyasında ilim ve felsefe alanında elde edilen yeni gelişme ve değişmelerin bu âlimlerce de görülüp tesbit edilmesine dayanmaktadır. Bu dönemin felsefe ve kelâmla meşgul olan ünlü simaları Batı'da Aristo felsefesinin, dolayısıyla klasik kelâmla iç içe bulunan eski Yunan düşüncesinin geçerliliğini kaybettiğini, Batı dünyasında ilimde artık deney ve tecrübenin hâkim olduğunu, klasik kaynaklarda Dehriyye ve Sûfestâiyye şeklinde adlandırılıp mücadele edilen grupların yerlerini materyalist ve pozitivist inkârcı akımların aldığını, bu gelişmeler karşısında kelâm ilminin mutlaka modern Batı felse-

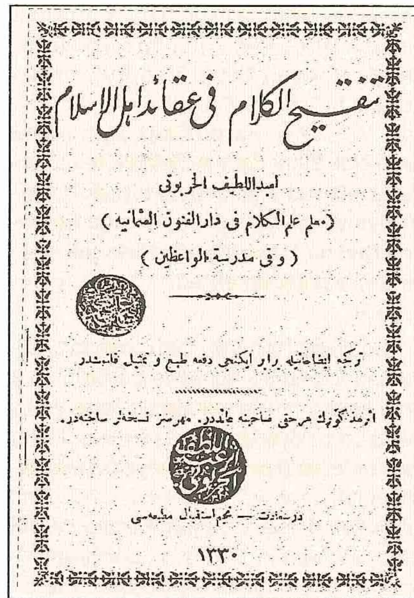
fesiyle yakından ilgilenmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. İslâm dünyasının Avrupa medeniyetine hangi ölçülerde yaklaşması gerektiğinin, müslümanların siyasî varlığı ve İslâm ümmetinin geleceği gibi önemli konuların ciddi mânada tartışıldığı, İslâmî ilimlerin, bu arada kelâm ilminin bu tür gelişmeler karşısında yenilenmesi gereğinin savunulduğu bu "arayış dönemi" âlimlerinden biri olan Abdüllatif Harpûtî de "dinî ilimlerin temel disiplini konumunda olan kelâm ilminin Batı'da gelişen ilmî ve felsefî akımlar karşısında, gerek muhatabı olduğu akımlar gerekse dayandığı klasik ilmî ve felsefî veriler açısından zamanın oldukça gerisinde kaldığı" şeklindeki kanaat ve şikâyetlere katılmış ve bu ilmin yeniden tedvin edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, ortaya çıkan yeni felsefî akım ve gelişmeleri mutlaka dikkate alması gereken "üçüncü bir ilm-i kelâm dönemi" yaşanmaktadır. *Tenkīḥu'l-kelâm* adlı eseriyle söz konusu dönemin yeni telif tarzına örnek olabilecek bir çalışma ortaya koyduğunu söyleyen müellif, bu yolda daha ileri ve ciddi adımların atılmasını ise kendinden sonraki nesillerden beklediğini ifade etmiştir (*Tenkīḥu'l-kelâm*, s. 5-6; *Târîh-i İlm-i Kelâm*, s. 114).

Tenkīḥu'l-kelâm'ın incelenmesinden anlaşılacağı üzere müellif, fikrî mesaisini büyük ölçüde İslâm dininin objektif ilme aykırı düşmediği noktasında yoğunlaştırmıştır. Harpûtî bu amaçla tabiat ilimleri alanındaki gelişmeleri takip etmiş, bu tür konulara temas eden âyetleri yeni bir anlayışla açıklamaya çalışmıştır. Ancak bu açıklamalarında aşırı te'villere gitmemiş, gaybî hakikatleri maddîleştirme çabası içinde bulunmamıştır.

Kelâm ilminin, itikadî konuları aklî yöntemlerle desteklemek amacıyla kullandığı ilmî verilerin (vesâil) zamanla değiştiğini tesbit eden Harpûtî, ulûhiyyet ve nübüvvet bahislerini günün ilmî anlayışıyla ispatlamak için öncekilerden farklı bilgiler kullanmıştır. Meselâ ısı, ışık, madde, kuvvet ve elektrik gibi fizik konularının yanı sıra gök tabakaları, ay, güneş, yer küresinin özellikleri gibi astronomi bilgileri, bazı kimyasal etkileşimler, ayrıca insanın biyolojik ve psikolojik yönleri üzerinde durmuştur. Genelde dinin, özelde İslâmiyet'in ilerlemeye engel teşkil ettiği yolundaki iddiayı iftira olarak niteleyen Harpûtî, cebir anlayışının da İslâm'ın ferdî ve içtimaî sorumluluk telakkisiyle bağdaşmadığını vurgulamıştır. Harpûtî bu çabaları ve telif ettiği eserlerle, yakın dönemde kelâm ilmini yeniden şekillendirip fonksiyonel hale getirme girişimlerinin ilk temsilcileri arasında yer almaya hak kazanmıştır.

Eserleri. 1. *Mecâlisü'l-envâri'l-aḥadiyye ve mecâmiʿu'l-esrâri'l-Muḥammediyye.* Müellif, itikadî ve amelî konularda geniş halk kitlelerine yönelik, kıssalarla süslenmiş, âyet ve hadislere dayalı çeşitli öğütlerden oluşan "mev'iza" türündeki bu eserini 1306 yılının Zilhicce ayında (Ağustos 1889) tamamladığını kaydetmektedir. Harpûtî'nin "meclis" adını verdiği otuz sekiz ana başlıktan oluşan ve Türkiye'deki din görevlileri tarafından uzun yıllar vaaz kitabı olarak kullanılan eserin pek çok baskısı bulunmaktadır (İstanbul 1306, 1311, 1313). Arapça metinler ve bunların bazı Türkçe açıklamalarından oluşan, halk ve din görevlileri arasında *Mevʿiẓa-i ʿAbdüllaṭîf* olarak da tanınan eser, Ahmet Aslantürk tarafından tercüme edilerek *Abdullâtif* başlığı altında orijinal metniyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1981). **2.** *Tenḳīḥu'l-kelâm fî ʿaḳāʾidi ehli'l-İslâm.* Harpûtî'nin, Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizîn'deki kelâm hocalığı sırasında kaleme aldığı en önemli çalışmasıdır. Müellif, kelâmda yeni bir metodoloji ve telif tarzı oluşturma amacıyla Arapça olarak yazdığı bu eserini bir mukaddime, üç bölüm (rükün) ve bir hâtime şeklinde düzenlemiştir. Harpûtî *Tenkīḥu'l-kelâm*'ın baş tarafında, Dârülfünun'da kelâm derslerini okutmaya başladıktan sonra takip edilebilecek klasik bir kaynak aradığını, ancak döneminin problemlerine ışık tutup bunlara cevap veren herhangi bir çalışma bulamadığı için bu eseri telif etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Ona göre, sadece kendi dönemlerindeki ehl-i bid'at fırkaları ile eski Yunan felsefesine dayalı görüş ve akımları reddetmek amacıyla kaleme alınan klasik eserler yeni bid'atlara, pozitivizm gibi çağdaş felsefî akımlara yeterli cevaplar ihtiva etmemektedir. Eserin mukaddimesi kelâm ilminin tarifi, mevzuu, gayesi gibi bahislere ayrılmış, ana bölümler ise klasik kelâm kitaplarında olduğu gibi ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyyât konularına tahsis edilmiştir. Eser imâmet konusuyla sona ermektedir. İlk defa sayfanın üst tarafında metin, altında Türkçe tercümesi ve daha aşağıda Türkçe bazı dipnotların yer aldığı bir tertiple yayımlanan eserin (İstanbul 1327) ikinci baskısında (İstanbul 1330) tercüme kaldırılmış, buna karşılık Türkçe dipnotları zenginleştirilmiştir. *Tenkīḥu'l-kelâm*'ın dörtte üçünü bu dipnotlar teşkil etmektedir. Eser, Fırat Üniversitesi'nin Elâzığ'da düzenlediği Türk-İslâm Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu'nda (23-26 Mart 1987), E. Ruhi Fığlalı tarafından bir tebliğ çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fikret Karaman'ın yaptığı yüksek lisans çalışmasında ise eser Türkçe'ye çevrilmiş, bu arada müellifin kelâma dair bazı görüşleri de incelenmiştir (*Abdüllatif Harputî ve Tenkîhu'l-Kelâm fi Akaid-i Ehli'l-İslâm'ın Tercemesi,* Kayseri 1990, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3.** *Tekmile-i Tenkîhu'l-kelâm.* Eserin iç kapağına konulan 15 Şevval 1330 (27 Eylül 1912) tarihli "İfâde-i Mahsûsa"dan anlaşıldığına göre *Tekmile,* Harpûtî'nin Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizîn'de edindiği tecrübelerden sonra *Tenkīḥu'l-kelâm*'a eklemeyi gerekli bulduğu açıklamalardan oluşmaktadır. Eser, söz konusu açıklamaların esas metnin neresinde yer alacağı belirtilerek *Tenkīḥu'l-kelâm*'ın ikinci baskısına eklenmiştir (İstanbul 1330). **4.** *İlm-i Hey'et ile Kütüb-i Mukaddese Arasındaki Zâhirî Hilâfın Tevcîh ve Tevfîki Hakkında Risâle.* *Tenkīḥu'l-kelâm*'ın birinci baskısının sonuna eklenen (s. 439-456) bu risâlede, astronomi alanında eski dönemlerde hâkim olan genel kanaatle İslâm âlimleri-

Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkīḥu'l-kelâm* adlı eserinin ikinci baskısının kapak sayfası

تنقيح الكلام فى عقائد اهل الاسلام

عبداللطيف الخربوتى

(معلم علم الكلام فى دار الفنون العثمانيه)

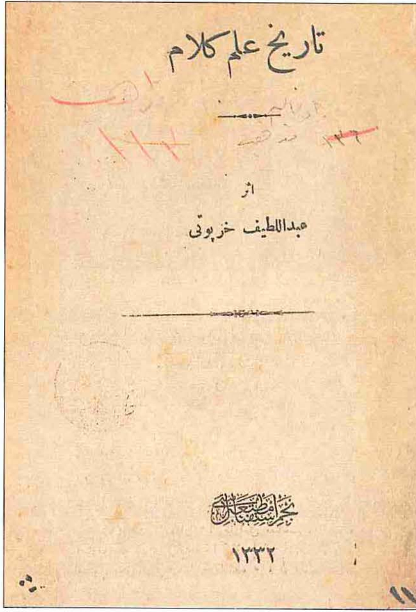
(و فى مدرسة الواعظين)

تركجه ايضاحاتيله برابر ايكنجى دفعه طبع و تمثيل قلنمشدر

اثر مذكورك هر حقى صاحبنه عائددر. مهرسز نسخه‌لر ساخته‌در.

درسعادت — نجم استقبال مطبعه‌سى

١٣٣٠

Abdüllatif Harpûtî'nin *Târîh-i İlm-i Kelâm* adlı eserinin iç kapağı (İstanbul 1332)

nin buna dair yorumları ve ilgili âyetleri tefsir edişleri, modern çağdaki ilmî yaklaşımlar, buna karşı takınılması gereken tavır ve takip edilecek yöntem hakkında bilgi vermektedir. Müellif bu risâleyi, yayımına izin vermek üzere *Tenkîhu'l-kelâm*'ı incelemeye alan Bâb-ı Fetvâ ilgililerince ileri sürülmüş eleştirilere cevap mahiyetinde kaleme aldığını, fakat yine de II. Meşrutiyet'ten önce yayımlamaya cesaret edemediğini belirtmektedir. Risâle, Bekir Topaloğlu tarafından sadeleştirilerek bazı notlarla birlikte "Astronomi ve Din" başlığı altında yayımlanmıştır (*Kelâm İlmi-Giriş*, İstanbul 1981, s. 295-316). Fırat Üniversitesi'nin Elazığ'da düzenlediği Türk-İslâm Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu'nda (23-26 Mart 1987) Mehmet S. Aydın bu risâleyi geniş bir şekilde tanıtmıştır. **5.** *Târîh-i İlm-i Kelâm* (İstanbul 1332). Müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili araştırmalarda tanıtılmayan bu eser bir mukaddime, dört bölüm (bab) ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Eserin muhtasar bir mezhepler tarihi izlenimini veren birinci bölümünde İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan itikadî fırkalar kısaca tanıtılmakta, ikinci bölümde dinler anlatılmakta, üçüncü bölümde felsefenin kısa bir tarihçesi yapılmakta, son bölümde de devrin inkârcı akımlarına dikkat çekilmektedir. Bu arada müellifin dönemindeki İslâm âlimlerini bekleyen âcil görevin, kelâmı asrın ihtiyaçlarına göre yeniden tedvin ve telif etmek olduğu vurgulanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüllatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-kelâm*, İstanbul 1330, tür.yer.; a. mlf., *Târîh-i İlm-i Kelâm*, İstanbul 1332, tür.yer.; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 63; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 61-63, 65; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1959, II, 140-142; Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 274; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1981, IV, 38; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 228-229; M. Said Özervarlı, *Son Dönem Kelâm İlminde Metot* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (İSAM Ktp., nr. 29.305), s. 122-123, 221, 259; Fikret Karaman, "Abdullatîf Harputî'nin Hayatı-Eserleri ve Kelâmî Görüşleri", *Diyanet: İlmî Dergi*, XXIX/1, Ankara 1993, s. 105-116; Nihat Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", *DİA*, VIII, 274; İbrahim Hakkı Aydın, "Abdullâtif Harputî", *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi* (Örnek Fasikül), İstanbul 1995, s. 17-20.

 METİN YURDAGÜR

HARRAN

(حرّان)

Günümüzde Şanlıurfa iline bağlı bir ilçe merkezi.

Çivi yazılı kaynaklarda Harana, Harrān şekillerinde görülen isim Akkadca "yol, yola çıkma ve kervan" anlamlarını taşıyan **harranu** kelimesinden gelmektedir; Tevrat'ta Hārān biçiminde geçer. Harran, İslâm tarihçilerinin el-Cezîre adını verdikleri Yukarı Mezopotamya'nın Diyârımudar denilen kısmında, Şanlıurfa'nın 45 km. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır. Burası, İlkçağ'da Anadolu-Suriye-Mezopotamya kervan yollarının, Orta Çağ'da ise İpek yolunun Musul-Sincar-Re'sülayn-Halep uzantısıyla Irak ve Şam'ı Urfa'ya ve İç Anadolu'ya bağlayan ana yolların kesiştiği noktada büyük bir ticaret merkezi ve Belih ırmağının kollarından Cüllâb ile Deysan'ın suladığı verimli ovanın ortasında önemli bir ziraat merkezi idi. Harran eski devirlerde aynı zamanda Mezopotamya putperestliğinin en önemli merkezlerinden biriydi ve burada ay tanrısı Sin ile güneş tanrısı Şamaş'ın mâbedleri bulunuyordu. Bir rivayete göre tûfandan sonra yeryüzünde tesis edilen ilk şehir olup Nûh peygamberin torunlarından Kaynan tarafından kurulmuştu. Ur şehrinde doğan İbrâhim peygamber Filistin'e gitmeden önce bu şehirde oturmuştu ve burada adını taşıyan bir mescidle onun otururken yaslandığı söylenen bir taş vardı. Bazı kaynaklara göre, "Ben rabbime hicret ediyorum" (el-Ankebût 29/ 26) ve, "Biz onu ve Lût'u kurtararak âlemler için mübarek kıldığımız yere ulaştırdık" (el-Enbiyâ 21/71) meâlindeki âyetlerle kastedilen yer Harran'dır (Yâkūt, II, 272; İbn Şeddâd, III/1, s. 4, 40-45).

Yeni yapılan arkeolojik kazılarla şehrin tarihinin milâttan önce 6000'lere kadar gittiği anlaşılmaktadır. Harran'dan ilk defa milâttan önce II. binyılın başlarına ait Kültepe, Mâri ve Ebla tabletlerinde bahsedilir. Bu tabletler arasında, Harran'daki Sin Mâbedi'nde bir antlaşma imza edildiğine dair bir belge bulunmaktadır. Yine II. binyılın ortalarında Hititler'le Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki ay ve güneş tanrıları şahit tutulmuştur. Bundan sonra Bâbil, Hitit, Asur tabletlerinde Harran'dan sık sık bahsedildiği görülmektedir. II. binyılın sonlarına doğru bölgeye Arap yarımadası kökenli Ârâmîler gelerek kendi kültürlerini hâkim kılmış ve bir ara Bit-Adini adıyla bilinen bir krallık kurmuşlardır.

Harran, milâttan önce X. yüzyılın ikinci yarısında Asurlular'ın idaresine geçti ve bu imparatorluk, başşehir Ninova'nın (Nînevâ, Ninive) düşmesinden sonra Harran Kalesi'ne sığınan son Asur kralı II. Asur-Uballit tarafından üç yıl daha burada yaşatıldı. Şehri daha sonra sırasıyla Medler, Keldânîler (Yeni Bâbil İmparatorluğu), Persler ve İskender ele geçirdi; İskender devrinden İslâm döneminin başlarına kadar buraya Helenizm kültürü hâkim oldu. İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Selefkiler'in idaresinde kalan şehir, milâttan önce 137 yılından biraz sonra İran'da kurulan Arsaklılar'ın (Partlar, Eşkâniyân) eline geçti. Pompeius (ö. m.ö. 48) devrinde bölgeyle beraber Harran da Roma hâkimiyetine girdi. Milâttan sonra 217 Nisanında İmparator Caracalla Partlar'a karşı sefere çıktığı sırada Harran'daki Sin Mâbedi'ni ziyaret etmek istedi; fakat Urfa'dan Harran'a giderken kendi subayları tarafından öldürüldü. Şehir 238 yılında Sâsânî hânedanını kuran I. Erdeşîr tarafından Romalılar'dan alındı ve bundan sonra Romalılar'la Sâsânîler arasındaki mücadelenin odak noktasını oluşturdu. Bu arada Urfa'nın başlıca hıristiyan merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık Harran, putperest Helenizm kültürünün bölgedeki en önemli merkezi olmaya devam etti; bu sebeple kilise babaları şehre Helenopolis derlerdi. İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Harran Sâsânîler'in elindey-